

Jordgravede stolper, fodtømmer og andre »jordnære« bygningsforhold i Skast Herred 1636-1800

Af Henrik Vensild

1. Bygningskonstruktioner

Fra Skast Herred i Sydvestjylland, det herred hvor Esbjerg og Tjæreborg ligger, er tingbøgerne bevaret tilbage til 1636. De fem første bind 1636-40 er udgivet af Landbohistorisk Selskab i 1954-66. I 1969 udkom et sted- og personregister og i 1980 blev rækken forsynet med et digert sagregister, således at de første årgange af denne righoldige kilde er umiddelbart tilgængelige.

I 1968-69 afholdt professor Axel Steensberg, ved faget Materiel Folkekultur, det nuværende Europæisk Etnologi, en øvelsesrække over de udgivne Skast Herreds Tingbøger. Det blev min opgave at skildre byggeskikken, og da materialet var særdeles spændende og detaljerigt fortsatte jeg med at gennemgå de utrykte tingbøger, samt flere andre kilder. Dette førte frem til min specialeopgave i 1972: »Bondegårde i Skast Herred 1636-1760, deres byggemåde og indretning«. Denne afhandling er nu under udgivelse af Historisk Samfund for Ribe amt.

Det er ud fra dette righoldige kildemateriale, jeg her vil prøve at vise nogle af de oplysninger om konstruktionsformer og planløsninger, som kan have direkte relevans for tolkningen og forståelsen af arkæologisk udgravede gårdtomter, ikke blot i denne egn af landet, men også for landet som helhed. Det er desværre sjældent, at arkivalske oplysninger og udgravede gårdtomter kan parres sammen.

I Skast herred var bønderne fæstere under kronen eller under private større eller mindre jordejere. Men bønderne ejede selv deres bygninger. Dette bevidnedes på Tinget den 20. marts 1638, hvor det slås fast, at: »husene er bøndernes egne her udi Skast herred og derfor går udi arv og skifte lig ved andet rørende gods og løsøre i alle måder«. ¹ Derfor beskrives bøndernes bygninger ret omhyggeligt i skifterne, og det er ved sammensstillingen af disse oplysninger, man får et godt billede af egnens byggeskik.

Ved midten af 1600-tallet vælter krigen ind over Jylland. Mange gårde blev hærget eller afbrændt, hvorefter mange ofte blev øde. Med krigen fulgte pestepidemier, hvor dele af befolkningen bukkede under og endnu flere gårde blev øde. Krisen forværredes også af misvækst og kvægsyge.

Disse dårlige tilstande indvirkede naturligvis også på bygningerne. Mange forfaldt, der var træmangel, så det var svært at reparere dem. Man kunne dog hjælpe sig med at tage tømmer fra et par fag og reparerer resten af bygningerne med. Hvorved bygningsmassen indskrænkedes. Bønderne havde svært ved at klare misvækst og sygdom oven på krigstilstandene og de kom dermed i en større afhængighed af jordejerne, som ofte havde måttet forsyne dem med korn, kvæg og bygningstømmer.

Kunne bønderne ikke senere betale for denne hjælp, belv udgifterne tillagt deres gæld og som of-

test blev dette så modregnet i bygningerne, som her ved overgik til jordejerne.

Der optræder derfor efter 1660 en lang række gårdsyn, hvor bygningerne bliver gennemgået og der bliver opregnet hvad tømmer og andre materialer der skal til for at udbedre dem. Herved får man igen et godt indblik i bygningernes konstruktion.

Bygningerne i Skast Herred var opført i bindingsværk, således at væggenes tømmer var af egetræ og tagtømmeret af fyrretræ, hvor vægtømmeret var det mest værdifulde. Bindingsværkskonstruktionen er som en art modulsystem, der kan øges eller indskrænkes efter behov. Tagene, der var tækket med strå eller lyng, kunne nedtages og opbindes, tagtømmeret nedtages, væggenes fag kunne skilles ad og egetømmeret borttages, mens kun lerkliningen med staverne i, oftest måtte blive på stedet.

Så længe bønderne ejede deres bygninger selv kunne almindelige kreditorer også få udlagt deres gæld i forskellige af bygningernes fag. De måtte så, hvis gælden ikke kunne betales, borttage deres del af bygningerne for overhovedet at få noget ud af pantet.

Dette skete f.eks. ved skiftet efter Bertel Søfrensens i Gunderup den 2.10.1652, hvor bygningerne i den øde gård, han havde fraflyttet, blev udlagt til gældens betaling. »Hans Hansen i Grimstrup fik salshuset på 9 fag og 1 fag kvist samt 1 fag af den søndre lades vestre ende. Søren Mikkelsen i Gunderup fik de næste 3 fag af sønderladen. Borgmester Lars Jensen i Varde fik 2½ fag hus, Niels Simonsens søster i Grimstrup 2 fag hus, og Maren Jeppes samme sted fik 2½ fag«.² Herved blev alle gårdens bygninger på 21 fag fordelt mellem panthaverne, og det må formodes, at flere af disse måtte borttage deres fag for overhovedet at få noget ud af gælden.

På den anden side kunne en jordejer også beordre sine fæstere til at flytte til en anden gård og til evt. at flytte bygningerne med hertil. Dette gjorde ejeren af Sneumgård i 1700, da to fæstere belv flyttet fra en gård til en anden. Han pålagde dem, at de »skal straks flytte did af husene de haver den vesterhus og laden«,³ og den tilbageblevne fæster, skulle så beholde resten. Den omtalte gård havde flere brugere, som så mange gårde havde på denne egn. Et forhold, der vil blive behandlet senere.

Når en fæster i utide drog fra sin gård, var det meget almindeligt, at han tog noget af bygningstømmeret med sig. En gårds bygninger kunne også være så forfaldne, at de måtte nedtages og opsættes på ny. Man får her et godt indtryk af det fleksible modulsystem bindingsværkskonstruktionen egentlig er. På én eller anden måde må denne flytten rundt med bygningerne eller dele af dem have betydning for de spor der efterlades i jorden, spor som man måske senere støder på ved en arkæologisk udgravning, og så skal prøve at få klarhed over.

Men lad os først se på selve bygningerne og deres jordnære konstruktioner. Bygningerne var som sagt opført i egebindingsværk. De nævnes altid i fag og kun enkelte gange i 1700-tallet i bindinger eller bindingsfag. Stolperne var ofte jordgravede eller kunne stå på fodtømmer »lede«, »leider« eller »jordleider«. Slår man op under ordet »lejder« i sagregisteret til Tingbøgerne, forklares det som et remstykke. Altså en vægrem, som stolperne er tappet opi og som dermed holder væggen sammen for oven samtidig med at vægremmen er fæste for bjælkerne og tagets spær. Der henvises i forklaringen til et syn over Roust Mølle 1637. Men går man til kilden står der: »4 leider til quernvercket, huer 12 alen«, hvorefter der følger

stænger og andet tømmer til kværnværket. Det drejer sig klart om 4 stykker fodtømmer. Ordet jordlejder anføres også og forklares rigtigt som fodstykke og der henvises til samme syn over Roust mølle, hvor der står: »jordleider paa hver side 15 alne, i gaulit 12 alne, noch 15 stænger til samme hus, hver 5 alne lange, 10 løsholter, huer 3 alne lange, rømmer til begge sider 30 alne«. ¹ Så i det første tilfælde må der være tale om en mistolkning af betydningen af ordet lejder, som i Skast Herred i 1600-tallet betyder fodtømmer lig med fodrem eller syldstykker.

Der kunne også være »syld-« eller »fodstykker« imellem stolperne, også hvis disse var jordgravede. Ved flere gårdsyn før og efter 1660 nævnes der, som f.eks. i Andrup i 1655, hvor der ved ladehuset omtales »35 afrådnede stolper« ved salshuset, »4 stolper, som stod i jorden og 1 stk lede«, og ved østerhuset »32 stolper som stod i jorden«. ² Der er vist ingen tvivl om, at de fleste af disse stolper, eller stænger, som de også kaldes i andre kilder, har været jordgravede. På trods af de gentagne kongelige forbud fra 1554 og herefter mod jordgravede stolper i Jylland findes de altså stadig i hvert tilfælde på denne egn. Og det ser bestemt ikke ud til at være et primitivt træk. Det var blot en anden og mere stabil måde, at anbringe stolperne på, end at sætte dem i fodtømmer eller sætte dem på sten. Men det krævede rigelig tilgang på træ, da de jordgravede stolper rådnede ved jordoverfladen »jordskillet«, som det ofte hedder i kilderne: »stolperne er afrådnede ved jordskillet«.

Lad os se på nogle af de oplysninger, som kilderne kan give om dette. 1662 den 1.2. synes Roust præstegård i Vester Nykirke sogn. Salshuset, der var på 17 fag med to kviste, d.v.s. kortere udbygninger på tværs af længden, var meget brøstfældig: »både på læder,

stolper, bjælker, remstøker, sparre«. ³ I 1667, den 5.2. synes udlængerne og det siges om ladehuset, der var på 27 fag: »item stænger og fodstøcker i jorden forrådnede«. ⁴ En gård i Jestmark, Guldager s. der tilhørte Rytterdistriktet og fæstet af Niels Jensen, blev på grund af sin brøstfældighed synet i 1670-71. Her opregnes hvad der skal bruges af tømmer og man begyndte nedefra med: »leyder til 15 fag, stolper 16 stk, løsholter 16 stk, bjælker 11 stk, murrem til 17 fag«, ⁵ hvorefter der fortsættes med tagtømmeret.

I 1689, den 7.10. var der syn over Peder Christensens hus i Hjerting, Guldager s. Der skulle bruges: »ny leyder, stænger, løsholter, poster, remstøcker ...« og under den vestre side behøves: »ny leyder at indlegis og adskillige steder stænger at fornyes«. ⁶

På Lykkegård i Jerne s., der havde været øde siden 1658, opregnede man i 1689-90 hvad tømmer der skulle bruges til at reparere og nyopsætte gårdens bygninger. Det drejer sig bl.a. om »32 syldstykker«, ⁷ der nævnes efter remmene og stolper og stængerne. Lykkegård synes igen i 1695 den 23.7. Her omtales 7 fag hus fra vestenden, »som syntes mestendels var opsat af gammel tømmer, hvoraf en del var skaret, væggene var opsyldet med sten og sader (græstørv) og var helt ringe at se«. Og »nok 4 fag ... som var mestendels syldet på sten«. ⁸ Den 28.11. blev Lykkegård synet igen og der fortælles at: »stolperne omkring forn. 7 fag hus befantes alle at stå på jord og steen, og mestendels på nør side stod i jord, og behøves til søld 18 stk træ ...« Og »om 5 fag hus fantes ej heller nogen syld, menes vil koste 3 mark, 5 skil«. ⁹

Her får man et godt billede af hvordan man kunne hjælpe sig med gammelt tømmer skaret sammen af flere stykker og hvordan sylden nu kunne klares ved at sætte stolperne på sten eller direkte på jorden. Dette går jordejeren dog imod og kræver træ

indlagt enten som syldstykker mellem stolperne eller som egentlig fodrem under flere stolper.

I 1693 den 29.4. synes et hus i Sæden, som beboes af to kvinder. Det siges her at: «noget gammelt tømmer fandtes på stedet, som synes at kunne bruges til syldstykker og noget til at sætte stenger på, såvit som og til skillerum i husene».¹³ I 1695, den 28.11. synes Peder Tomsens gård i Jerne by og her nævnes bl.a. om salshuset, der var på 9 fag med kubfag (udskudsfag), at: «stolperne, ganske forrådnede, og ingen syld under, og vil af ny indlægges, hvor til de gamle stolper kan tjene til syld og vil stolperne så mange, som af ny behøves koste 3 sdl».¹⁴ I 1699, den 17.9. synes en tobrugergård i Øse by, og om salshuset, der bestod af 15 fag, siges det: «omkring huset endel af foedstykkerne forrådnede, og nogle af væggene nedfalden».¹⁵ I 1705, den 10.12. siges det om den brændte Næsbjerg Kirkegård, at: «af salshuset var der 4 forbrændte bielcker og 10 andre stk forbrændt træ, som de eragtede icke at kunne være tjenlig til andet end sylletrær».¹⁶

I 1707 synes en ryttergård i Næsbjerg by og her siges det om de 22 fag gammel husbygning at: «tømmeret er så gammelt og forrådnede, siden dels er brækket og forknust, at det ej kan bruges til andet end nogle ringe syldtrær og hanebjælker».¹⁷

Den 25.4.1738 synes en gård i Brøndumdam og om salshuset siges, at der behøves »5 stenger ... og 1 leede skal være en dobbelt 12 alen« en »enkelt 12 alen« skal bruges til »løsholter« og en »10 alen til sdestykker(?)« og en 10 alen til »rønstøcher«. Om 13 fag hus i nordsiden af gården siges: «mens leeden under samme hus og side er ganske uduelig og udygtig og behøver dertil 4 dobbelt 12 alen, ... hvad stauer og vægge angår, da skal samme nedtages når leeden skal indlægges». »På sydsiden er tavlmur og behøves

under 3 fag 9 alen egeleede«. Til den østre gavl på de 12 fag ladehus »behøves først en leede, som skal være en dobbelt 12 alen ... til haanbjælker, opständer, dockstænger med videre hvad til gaulen behøves... samme hus behøver steen under stolperne nemlig 34 stk... og til arbejdsløn for at sætte stolperne på samme...»¹⁸

Den 6.6.1741 synes degneboligen i Jerne og her omtales bl.a. »leeder og syldsten under stængerne».¹⁹ Om et 13 fags hus til Krogsgård i Tjereborg s. omtales 1743, den 23.8. »leeden over alt næsten bortrådnede, og derefter en del af stolperne fra bielckerne nedsiuncken».²⁰

På et tidspunkt kommer vi meget tæt på overgangen fra brug af jordgravede stolper til stolper på sten, som ved synet af Peder Tomsen ryttergård i Jerne 1695, hvor det afsluttes med »stolperne som er afrådnede ved jordskillet kan opsættes på sten og være lige dygtige».²¹ Man ser for sig personer grave stolperne fri, save de rådne stykke af og skyde sten ind under stolperne.

Med disse oplysninger fra Skast Herred har jeg gerne villet vise, hvor langt ned i detaljerne man kan komme om en egns byggeskik, når kilderne er særlig gode.

Man får et klart billede af, at bøndernes bygninger var funderet på flere måder. Dels var der mange jordgravede stolper, ofte med syldstykker imellem. Dels var der mange stolper, som stod på fodrem. Og ofte hører man om, at syldstykker, fodstykker og fodrem, lejder kan laves af gammelt tømmer, f.eks. af gamle stolper. Man får her et indtryk af, at denne brug af gamle stolper er en nødforanstaltning, man tyede til under de forværrede tider med bl.a. træmangel.

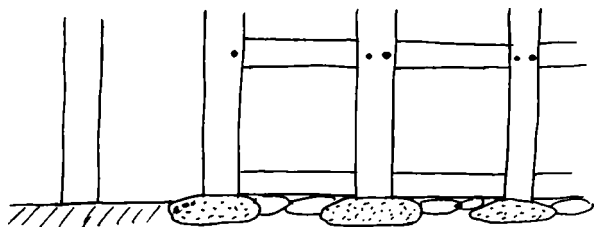
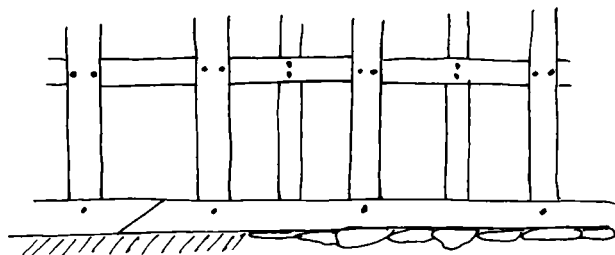
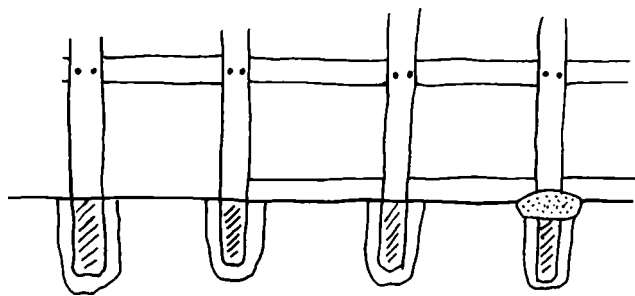

Fig. 1. Skitse af hvordan forskellige bindingsværksvægge kunne være funderet i Skast Herred i 16-1700-tallet, efter oplysninger fra tingbøgerne.

Øverst: Jordgravede stolper uden og med syldstykker imellem, samt en af-rådnnet stolpe, der er blevet »hjulpet« med en sten under. Alle fagene har løsholter mellem stolperne.

Midten: Stolper på fodrem »lejder« funderet på jord eller på sten. Imellem stolperne er der løsholter, vandret og dokker, lodret fyldtømmer.

Nederst: Stolper sat på jord eller sten. Uden og med syldstykker og løsholter mellem stolperne.

Der forekommer også flere bygninger hvor den ene side af væggene har jordgravede stolper og den anden side har stolperne funderet på en anden måde.

På fig. 1 er forsøgt at skitsere nogle af de måder stolperne var funderet på og hvordan en jordgraved stolpe blev hjulpet med en sten under.

Op gennem tiden og især efter kriseårene o. 1660 møder man flere og flere oplysninger om stolper der skal sættes på sten, eller stolper der, som en nødforanstaltning, står direkte på jorden.

I 1700-tallet bliver det mere almindeligt at sætte stolperne på sten, og når vi kommer hen til midten af århundredet begynder brugen af brændte teglsten af vinde frem og hermed ændres byggeskikken totalt, fra bindingsværk til grundmur, men det er en anden historie.

Ved Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser i Vestjylland i 1946, var der i en enkelt gård i Størsbøl, V.Nykirke s. stadig bevaret bindingsværk, i den nordre ende af salshuset. I optegnelserne N.E.U. nr. 10.172 og de dertil hørende fotografier samt opmålingen fremgår det, at der var bevaret 2 egestolper på sten med vægrem og en overlagt bjælke over. Stolperne og bjælken havde taphuller efter indvendige skråbånd, der tidligere var almindelig brugt også på denne egn. Fagbredden var ca 1,8 m og i midten af faget var der en »tredie stolpe« en såkaldt dukke eller »dockstang«, for at bruge det gamle ord. Den var delt i to stykker og tappet op og ned i løsholten. Opmålingen af dette fag ses på fig 2.

Under kriseårene o. 1660 forsøgte man at reparere mange bygninger med tømmer fra nedtagne bygninger eller blot fra nogle nedtagne fag af bygningerne. Mange bygninger forfaldt og mange gårde blev øde.

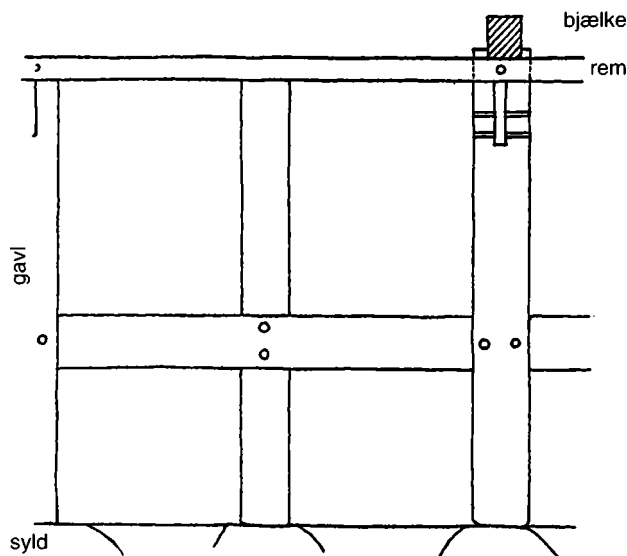

Fig. 2. I 1946 fandt Nationalmuseet ved bondegårdsundersøgelserne i Vestjylland et enkelt fag bindingsværk i Skast herred, i en gård i Størsbøl, V.Ny-kirke s. Her var bevaret to vægstolper af egetræ med vægrem samt en overlagt bjælke. Bjælken og stolperne havde indvendig spor af indtappede skråbånd, der førhen var ret almindelige også i denne egn. Vægstolperne stod på sten og der var både en løsholt og to »dockstænger«, faget var i øvrigt udmuret med brændte teglsten. Skitse af D. Yde Andersen og rentegnet af Ib Steen-Jensen. Nationalmuseet N.E.U. 10.172.

Nogle steder tog det lang tid før der kom nye bygninger på stedet, enten blev disse opsatte af gammelt tømmer eller af nyt tømmer, hvis det kunne skaffes.

Bønder bortfjernede ofte tømmer fra øde og forfaldne bygninger, og hvis en bonde rømmede fra sin gård, tog han ofte også noget tømmer med herfra.

Jordejerne kunne, når de også havde fået ejendomsretten til bygningerne, beordre en fæster til at flytte et andet sted hen, og samtidig beordre ham til at tage nogle af bygningerne med hertil.

Hvad vil alt dette betyde for de spor i jorden, som vi finder ved arkæologiske udgravninger? Og er det muligt for os at tolke denne mangfoldighed rigtigt?

En jordgravet stolpe rådner ved jordoverfladen, og i stedet for at skifte stolpen ud, graver man den rådne del fri og saver den af, hvorefter man lægger en sten ind under stolpen. Dette kan måske være nødvendigt at gøre ved en hel bygningssides stolper. Vi kan så finde en række stolpestenen, måske en hel bygning sat på sten og under disse er der så stolpehuller. Vil vi tolke det som samme bygning? som to forskellige bygningsfaser, eller som to helt forskellige bygninger?

Hvis den ene side af bygningen havde jordgravede stolper og den anden ikke, hvordan vil vi så tolke sporene. Vi har jo set at samme bygning kunne have stolper, der var funderet på forskellig måde, ja med og uden syldstykker eller fodtømmer.

Et andet tankeeksempel. En bygning er forfalden og repareres med tømmer fra nogle fag ved den ene gavl. Der fjernes stolper, nogle af disse stod måske i jorden og må rykkes op. Huset indskrænkes med nogle fag, og der bygges en ny gavl. Men huset lever videre adskillige år. Hvordan vil sporene i jorden være og kan vi tolke dem rigtigt?

En gårds bygninger fordeles mellem panthaverne, som vi har set. Nogle må fjerne deres fag, for at få noget ud af gælde, mens andre fag eller bygninger måske bliver tilbage på stedet. Hvordan vil sporene blive her, og kan vi tolke dem?

Rent bygningsmæssigt er det spændende, at der var så mange jordgravede stolper i bøndernes bygninger i Skast Herred i 1600-tallet og op i den første del af 1700-tallet. Det er også spændende, at der var syldstykker mellem de jordgravede stolper, og at der sam-

tidig også var en rigelig brug af fodtømmer under flere stolper, lige som der var en rigelig brug af fyldtømmer, som løsholter og endda dokker, lodrette stykker fyldtømmer mellem stolperne. En righoldighed af vægtømmer som vi ikke senere ser i denne egn.

Dette må pege bagud i tid til 1500-tallet og måske længere bagud endnu. Vi aner her en sidste rest af en meget rigelige brug af vægtømmer. 1700-tallet er derimod lavpunktet i brugen af tømmer og den tid hvor det nye, de brændte teglsten og grundmuren kommer ind og ændre billedet på mange væsentlige måder.

Man har ofte opfattet de jordgravede stolper som et primitivt træk, men det er blot en anden og mere stabil måde at sætte stolperne på, som dog fordrer en mere rigelig tilgang af bygningstømmer.

At sætte stolperne i fodtømmer, fodrem må være en indflydelse fra bybindingsværket, som man i Ribe kan føre tilbage til sidste del af 1400-tallet.²¹

Syldtømmer og fodrem har således også været brugt på landet i Skast Herred, hvad man ikke kan se af Halvor Zangenbergs tekst s. 70 og hans udbredelseskort s. 87 i Danske Bøndergårde, 1925, men det skyldes, at behandlingen mest omhandler forholdene i 17-1800-årene.

Arkivalske oplysninger ikke blot fra Skast Herred, men også fra Thy, Ålborg stift, Vinkel sogn ved Viborg, Læsø og Odsherred viser, at fodtømmer har været almindeligt brugt over langt større dele af landet på denne tid, hvor der ikke var den samme træmangel som i århundrederne senere. Udviklingen er dermed i 14-15-16- og 1700-tallet gået fra en rigeligere brug af tømmer til en mere sparsom brug af tømmer i disse egne, og ikke omvendt, som de gamle bondegårdsforskere antog.

2. Gårdsanlæg med flere brugere

Et andet forhold der bør fremhæves er, at mange af gårdene i Skast Herred havde flere brugere pr. gård. Vi regner normalt med, at én familie plus tjenestefolk boede og drev deres gård, og at de havde deres bygninger placeret for sig. Klart adskilt fra andre gårde, hvis gården lå i en landsby.

Det vigtige er her også at stuehuset med ildstæder og bageovn var beregnet til denne ene familie. Dette hænger i høj grad sammen med forholdene efter udskiftningen, hvor et stort antal gårde blev flytte ud af landsbyerne og blev placeret for sig selv på deres jord.

Men i 1600-tallet møder man mange steder og især her i Skast Herred flere brugere på samme gård. Ofte to, men også tre eller fire brugere optræder i kilderne. Disse brugere havde ders bygninger fordelt mellem hinanden og ofte sådan, at en del af en bygning tilhørte den ene bruger og den anden del den anden bruger. Især nørre- og sønderlængerne var ofte delt mellem to brugere, hvor de der foruden hver især havde en vester- eller en østerlænge. Men begge brugere kunne også have part i alle gårdens bygninger.

Antallet af brugere på en gård kunne også skifte, og vi ser, at der især i kriseårene o. 1660 kom flere brugere på en del gårde. Det hang sammen med, at jordejerne forsøgte at få fæstet så meget af en gård ud. Kunne en fæster ikke klare en hel eller en halv gård, kunne han måske klare en trediedel eller en kvart gård.

I Jerne sogn, hvor Esbjerg ligger idag, var der i 1599 43% flere brugere end brug. I 1651 var forholdet steget til hele 72% mens det i 1662 var gået ned til 56% og i 1683 var det 53%.

Flerbrugerforholdet møder man i tingbøgerne,

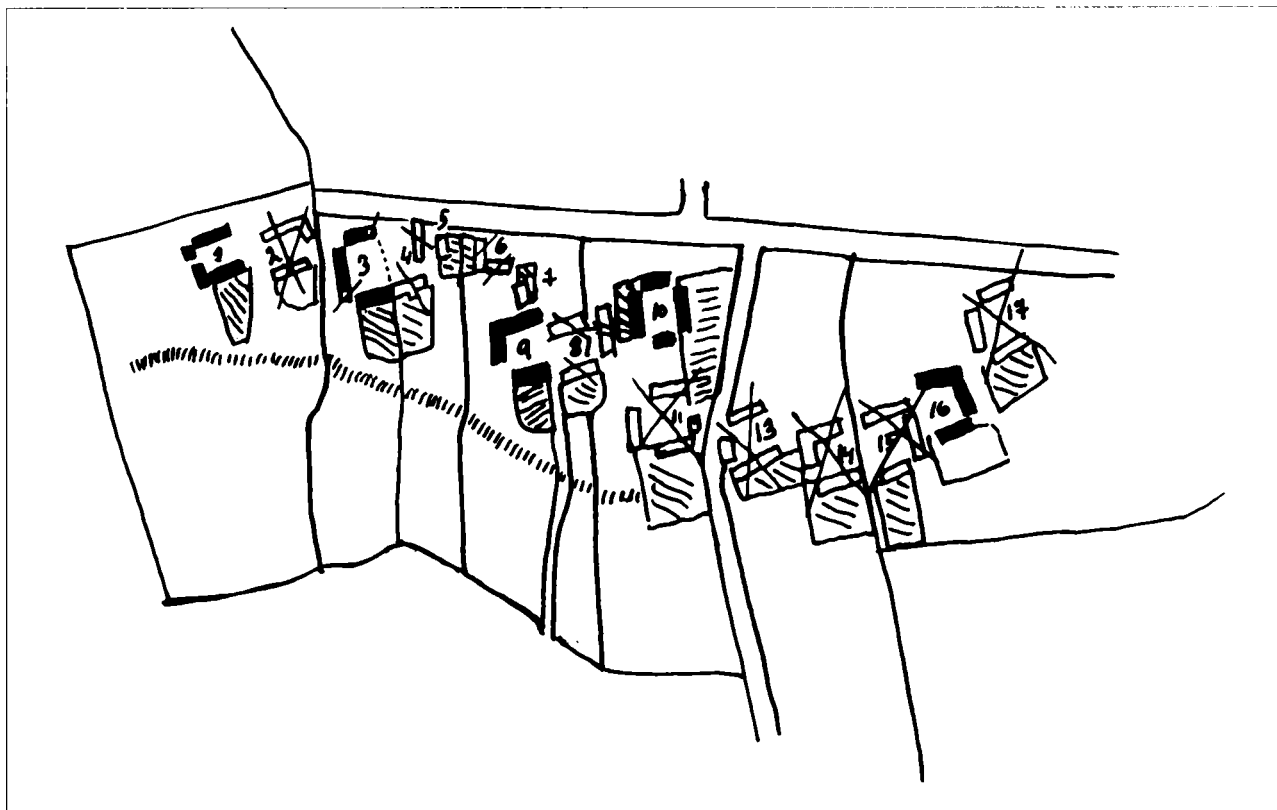

Fig. 3. Skonager, Næsbjerg sogn, som byen kan ses på udskiftningskortet fra 1795. Det viser hvordan de 7 gårde næsten alle er delt i to brug, der hver har deres bygninger placeret sammen eller hver for sig. Særlig brug 3 og 4 viser hvordan en gård med to brugere kunne være delt midt over, af en streg gennem gårdsplads, salshus og haven. Man ser også at brug 4 har nogle få fag af vester- og nørrelængen. På salshusets sydside ses en udbygning, en såkaldt kvist. De overstregede gårde skulle udflyttes i 1796. Kilde efter udskiftningskortet 1:4000.

når brugerne ikke kunne blive enige om fordelingen af deres respektive bygninger, gårdsrum, brønd, fælles bryggers og lignende.

Ved nogle landsbyer som f.eks. Skonager i Næsbjerg sogn, ser det ud til at have været et fast system op gennem tiden med to brugere pr. gård. Vi kan følge det i kilderne og sammenstillen man forholdene

over længere tid, får man en klar fornemmelse af, at hver gård har to brugere. Disse har ofte hver sin del af sønder- eller nørrelænge, som også kan være sammenbyggede, mens brugerne ofte har hver sin enten øster- eller vesterlænge. Ser man på udskiftningskortet fra 1795 (fig. 3) er billedet meget tydeligt med to brugere pr. gård. Man ser at de 9 af de 14

gårde er overstreget og bygningerne ikke er aftegnet som udfyldte rektangler. Disse 9 gårde blev flyttet ud af Skonager, mens de resterende 5, der er vist med udfyldte bygninger, blev tilbage i landsbyen.

Ved den anden gård fra venstre med brugerne 3 og 4, ser man tydeligt at gårdspladsen, salshuset i syd, haven og den nærmeste mark er delt midt over med en lang streg. Det ses også, at nogle få fag af både vester- og nørrelængen er udfyldt og overstreget, og altså dermed tilhørte den østre gård, som blev udflyttet. I øvrigt ses også en lille tværbygning på den udflyttede del af salshuset. Det er en såkaldt kvistbygning.

Man ser hvor forskelligt de enkelte gårdsanlæg er udformet og hvor forskelligt bygningerne er placeret. De fleste gårde er på en eller anden måde udsprunget af en oprindelig firelænget gård, som er blevet delt i to trelængede anlæg, der så i nogle tilfælde med tiden er blevet fjernet lidt fra hinanden. Et sted, ved gård fire fra venstre, ser man, at gården er blevet til to firlængede gårdsanlæg.

Jeg skal ikke gå dybere ind i dette eksempel, da Skonager er behandlet udførligt i specialet, men blot nævne, at landsbyen klarede sig forholdsvis godt gennem kriseårene, og der ser ud til at være en god kontinuitet i bygningerne.

Med dette har jeg villet pege på, at et gårdsanlæg i mange tilfælde kan være kompliceret af, at der har været flere brugere på et tidspunkt, og at disse dermed kan have haft deres bygninger blandet sammen. Både som sammenbyggede og spredte bygninger. Stuelængen med ildstæderne kan være kompliceret af, at den har fungeret som bolig for flere brugere, og at der derfor vil være flere ildstæder, end det er nødvendigt for blot én familie. Lykkeligt er

det, hvis der findes arkivalske oplysninger om de gårdtomter, man udgraver, og at disse oplysninger så passer med de spor man finder i jorden. Det ville her iøvrigt være spændende, at undersøge en eller flere gårdtomter efter de 9 gårde, der blev flyttet ud af Skonager, også fordi kildematerialet her er særlig godt.

Noter

1. Tingbogen 1638 s. 64.
2. Tingbogen 1652 s. 99.
3. Tingbogen 1705 s. 212.
4. Tingbogen 1637 s. 11.
5. Tingbogen 1655 s. 97.
6. Tingbogen 1662 s. 124.
7. Tingbogen 1667 s. 11.
8. 1. Jyske Rytterregiments Kasseregnskaber 1670-71, 214.49.
9. Tingbogen 1689 s. 56.
10. 1. Jyske Rytterregiments Kasseregnskaber 1689-91, bilag 32.
11. Tingbogen 1695 s. 78b.
12. Tingbogen 1695 s. 51a.
13. Tingbogen 1693 s. 63.
14. Tingbogen 1695 s. 15-16.
15. Tingbogen 1699 s. 280a.
16. Tingbogen 1707 s. 16b.
17. 1. Jyske Rytterregiments Kasseregnskaber 1707-08 bilag II.
18. Tingbogen 1738 s. 363a.
19. Tingbogen 1741 s. 755a.
20. Tingbogen 1743 s. 119a.
21. Madsen 1986-87 s. 147.

Kilder

Skast Herreds Tingbøger 1636-1747. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, (B.83 C.1-41 og B 83 G 1).

De 5 første år er udgivet:

Skast Herreds Tingbøger 1636-1640, ved Poul Rasmussen 1954-56.

Registre til Skast Herreds Tingbøger 1636-40, ved K. Prange, AA. R. Rasmussen og P. Rasmussen 1969.

Sagregister til Skast Herreds Tingbøger 1636-40, ved O. Fenger, C. R. Hansen, E. Hjorth og J. K. Sørensen 1980.

Litteratur

Madsen, Per Kristian: Et middelalderhus på Nørredammen i Ribe. s. 126-153. Mark og Montre 1986-87.

Vensild, Henrik: Bondegårde i Skast Herred 1636-1760, deres byggemåde og indretning. Specialeopgave ved faget Europæisk Etologi 1972.

Zangenberg, Halvor: Danske Bøndergårde 1925.